

ОНИЩУК
Василь
Онисимович
(1919—1989)

Педагог, учитель,
фахівець у галузі
дидактики

Василь Онисимович Онищук народився 26 лютого 1919 р. в с. Жабокричі Крижопільського району Вінницької області в селянській родині. З 1927 по 1934 р. навчався в семирічній школі, по закінченні якої працював у місцевому колгоспі. У 1935 р. вступив до Одеського консервного технікуму. Після II курсу перейшов на IV курс вечірнього робітфаку при Одеському університеті. Закінчивши робітфак (1938), вступив на географічний факультет Одеського університету.

Війна перервала навчання, і юнак добровільно попросився на фронт. Уже восени 1941 р. брав участь в обороні Криму. У бою був тяжко поранений і опинився у ворожому тилу. Після часткового одужання за допомоги місцевих жителів В. О. Онищук пробрався до рідного села, де жила його мати. Ця територія була окупована румунами. Місцева влада призначила Василя Онисимовича вчителем математики. Але певний час він був без роботи, бо школа не працювала. А в 1942—1943 рр. кілька місяців викладав математику в початковій школі. Перебуваючи на окупованій території, брав участь у роботі підпільної комсомольської організації.

Після звільнення окупованої території радянськими військами в 1944 р. районна влада залишила Василя Онисимовича в районі й призначила його директором семирічної школи. Це було зроблено з метою відновлення і налагодження роботи навчального закладу. Коли школа запрацювала, В. О. Онищука призвали в армію. У 1944—1945 рр. він брав участь у боях (Румунія, Польща, Німеччина, Чехословаччина) як розвідник-артилерист 1322-го винищувально-артилерійського полку.

У жовтні 1945 р. Василь Онисимович був демобілізований, повернувся до Одеського університету, який закінчив у червні 1946 р. Одержав призначення в Бершадське педагогічне училище, де працював до 1955 р. В училищі викладав педагогіку, психологію, географію і методику географії, керував педагогічною практикою студентів.

У лютому 1955 р. В. О. Онищук був переведений на посаду завідувача кабінету історії Вінницького обласного інституту вдосконалення вчителів. Від серпня 1955 до березня 1959 р. працював завучем Плисківської середньої школи у Вінницькій області. У 1957—1958 рр.

водночас з основною роботою Василь Онисимович навчався в річній аспірантурі Інституту методів навчання АПН РРФСР (м. Москва). В грудні 1958 р. захистив кандидатську дисертацію. За конкурсом його було обрано на посаду старшого наукового співробітника відділу дидактики Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР.

30 грудня 1965 р. В. О. Онищук за результатами конкурсу обійняв посаду завідувача сектора дидактики Науково-дослідного інституту педагогіки, а з 15 жовтня 1970 р. — завідувача відділу дидактики, де й працював до липня 1982 р.

Наукові інтереси Василя Онисимовича зосереджувались у галузі дидактики. Він досліджував зміст і структуру засвоєння учнями знань, формування навичок і вмінь, шляхи підвищення якості знань та ефективності процесу навчання; типологію, структуру й методику уроку тощо. Праці вченого про методи дидактичних досліджень сприяли розширенню наукових розвідок, що спиралися на експеримент.

В. О. Онищук опублікував близько 20 книжок для вчителів. Деякі з них перекладено литовською, латвійською, молдавською, польською та вірменською мовами. Серед них: «Дидактичні умови усвідомлення учнями навчального матеріалу (V—VIII класи)» (1964), «Вправи учнів на уроках» (1966), «Шлях до глибоких знань. Суть і закономірності процесу засвоєння знань» (1969), «Узагальнення і систематизація знань учнів (IV—VIII класи)» (1970), «Типы, структура и методика урока в школе» (1973, 1976), «Активізація навчання старшокласників» (1978), «Організація навчання в умовах кабінетної системи» (1980), «Урок в современной школе» (1981), «Уроки природознавства в 2 і 3 класах трирічної початкової школи» (1986) та ін. Він створив підручник «Природоведение-3», який витримав 15 видань (1968—1987). Учений написав два розділи до підручника «Педагогіка» для студентів педінститутів та університетів, який вийшов у 1986 р. за редакцією М. Д. Ярмаченка. Перу Василя Онисимовича належить більш як 60 наукових статей у різних збірниках, журналах та газетах.

Слід зазначити, що монографія «Типы, структура и методика урока в школе» (1973, 1976) у 1980 р. удостоєна премії Н. К. Крупської Президії АПН СРСР, а підручник «Природознавство для 2-х і 3-х класів трирічної початкової школи» (1981, 1985), написаний у співавторстві з Л. К. Нарочною, у 1985 р. відзначений Державною премією УРСР в галузі науки і техніки.

У зв'язку з прийняттям «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток шкільної освіти в СРСР» (1958) Василь Онисимович працював над створенням методичної літератури для вчителів, зокрема над питаннями про вимоги до методів навчання, перебудову роботи школи, про шляхи поліпшення методики уроків з основ наук, методики навчання в шкільних майстернях тощо. Ці ідеї знайшли відображення в праці «Про поліпшення методів навчання у 8-річній школі» (1962, написана у співавторстві).

Серед педагогічної громадськості схвальну оцінку дістав написаний Василем Онисимовичем посібник «Вправи учнів на уроках у 5—8 класах» (1966). Автор запропонував нове трактування низки питань з теорії дидактичних вправ. Перший розділ посібника («Проблема вправ в педагогічній теорії і практиці») присвячений розгляду наукових досягнень дидактів і психологів; реалізації цих досягнень у навчальних програмах, підручниках, збірниках задач і вправ; методики організації вправ у педагогічній практиці;

класифікації дидактичних вправ. У цьому розділі проаналізовано дефініцію вправ, уведено деякі нові ознаки трактування суті дидактичних (навчальних) вправ. У наступних трьох розділах докладно розглянуто групи вправ, класифікацію яких запропонував автор: «Вправи для осмислення знань» (або вступні вправи); «Вправи для вироблення в учнів навичок і вмінь» (або тренувальні вправи); «Вправи на застосування навичок і вмінь» (або заключні вправи).

Як зазначав А. М. Алексюк у статті «Про дидактичні вправи на уроках» (1967), найціннішим у посібнику є запропонована автором класифікація вправ та характеристика їх різних видів.

Вчителям і батькам В. О. Онищук адресував працю «Шлях до глибоких знань» (1969), де в популярній формі розкрив суть і закономірності процесу засвоєння знань, проаналізував його основні компоненти, місце й роль кожного з них у цьому складному процесі. Особливу увагу він зосередив на способах керівництва вчителем пізнавальною діяльністю учнів на різних етапах засвоєння знань. Василь Онисимович намагався відповісти на питання, від чого залежить засвоєння знань, як домогтися міцного запам'ятовування і чіткого відтворення знань, як засвоюються нові знання, тощо. Він запропонував свої рекомендації щодо застосування різних методів для вироблення мотивів навчальної діяльності в учнів з метою правильного сприймання навчального матеріалу, глибокого його розуміння, міцного запам'ятовування, чіткого узагальнення й систематизації.

У монографії «Типи, структура і методика уроку в школі» (1973) В. О. Онищук на основі наукових підходів та експериментальної перевірки розкрив зовнішню й внутрішню структуру, методику й технологію різних типів уроків. Він розрізняв такі типи: засвоєння нових знань, формування навичок і вмінь, застосування знань, навичок і вмінь, узагальнення й систематизація знань, перевірка знань, навичок і вмінь та комбінований урок. Особливу увагу автор приділив структурі уроку засвоєння нових знань. Зокрема проаналізував етапи актуалізації чуттєвого й практичного досвіду учнів, мотивації навчання школярів, сприймання та усвідомлення навчального матеріалу, осмислення внутрішніх зв'язків і взаємозалежностей між об'єктами, узагальнення і систематизація знань, формування навичок і вмінь.

Важливими є сформульовані автором завдання та вимоги до сучасного уроку. Серед завдань уроку вчений називає такі:

- озброєння учнів свідомими, міцними й глибокими знаннями і способами виконання дій;
- формування самостійності, активності, творчої ініціативи як стійких ознак особистості, вміння творчо розв'язувати будь-які завдання, що можуть трапитися в житті, на виробництві;
- сприяння розвитку розумових здібностей учнів;
- формування уміння вчитися, здобувати й поглиблювати свої знання, набувати навичок і творчо застосовувати їх на практиці;
- формування в учнів позитивних мотивів навчання, потреби в розширенні знань, позитивного ставлення до навчальної праці;
- підвищення виховного ефекту навчання.

Автор уточнив вимоги до уроку й поділив їх на окремі групи: ідеологічні, організаційні, дидактичні, психологічні, етичні, гігієнічні. Серед організаційних він вирізняє такі:

- чіткість проведення уроку, раціональне використання кожної хвилини;
- чіткість постановки перед учнями теми, навчальної мети й конкретних завдань уроку.

Педагог стверджував, що цього можна досягти добре продуманим тематичним і поурочним плануванням.

3-поміж дидактичних вимог до уроку важливими є:

- раціональне керування навчально-пізнавальною діяльністю учнів;
- творче застосування найновіших досягнень педагогічної науки;
- майстерне і вміле володіння вчителем методикою, технологією уроку.

В. О. Онищук справедливо зауважував, що на результати уроку відчутно впливає психічний стан учителя й учня. Тому серед психологічних вимог до уроку він називав необхідність вивчення і врахування психологічних особливостей учнів: мислення, пам'яті, запам'ятовування, заучування, відтворення, пригадування, уваги, волі, емоцій тощо. Вчитель, своєю чергою, повинен керувати мотивами навчання, мати «велике самовладання і самоконтроль, щоб подолати вияви негативного психічного стану на уроці». Саме вчитель формує в учнів інтерес до знань, до процесу їх набування і розширення, позитивне ставлення до навчання. На уроці вчитель повинен додержуватися й гігієнічних вимог, має запобігати фізичній і розумовій перевтомі учнів.

Педагог чітко виклав етичні вимоги до уроку. Вчитель повинен проявляти рішучість, силу волі у вимогах до учнів, а вимоги мають бути розумними, перевіреними й доступними для учнів; контролювати точність, старанність і своєчасне виконання учнями кожної вимоги. «Додержувати педагогічного такту, створювати атмосферу доброзичливості; поєднувати серйозну і напружену працю з жартом, дотепним словом», — пропонував автор.

Монографія В. О. Онищука «Типи, структура і методика уроку в школі» містить багато нових на той час ідей, які не втратили актуальності й сьогодні. Проте ця праця, як й інші, написана в дусі свого часу, тобто не позбавлена ідеологічного забарвлення. Багато місця в ній відводиться комуністичній ідейності, відданості партії. Дидактична теорія В. О. Онищука побудована на марксистсько-ленінській теорії, вченні В. І. Леніна. Наприклад, він стверджував, що «висока комуністична ідейність належить не тільки до змісту уроків, а й до форм і методів викладання, застосування діалектичного методу під час аналізу явищ природи й суспільства...». Проте монографія має наукову цінність і сприяла розвитку дидактики, прислужилася не одному поколінню вчителів.

Помітним внеском у розвиток дидактики стала праця В. О. Онищука «Узагальнення і систематизація знань учнів (IV—VIII класи)» (1970). Вона присвячена методиці й техніці проведення уроків узагальнення і систематизації знань учнів у 4—8 класах. Зокрема, розглядаються питання про оглядові уроки, оглядові лекції, про використання підручника й додаткової літератури, різних видів наочності, технічних засобів навчання, лабораторних і практичних робіт. Автор по-новому підходить до розв'язання цієї проблеми: розглядає повторення знань у нерозривному зв'язку з їх узагальненням і систематизацією. Він акцентує увагу на важливості такої ланки навчального процесу, як узагальнення знань. Праця написана на основі результатів проведеного дидактичного експерименту в школах України і стала новим етапом у розвитку дидактики, у вивченні проблеми проведення повторювально-узагальнюючих уроків, підготувала ґрунт для подальшої її розробки.

У 1976 р. побачила світ книжка В. О. Онищука «Уроки природознавства в III-му класі: Посібник для вчителів» (у співавторстві з Л. К. Нарочною), адресована вчителям початкових класів, студентам педагогічних вузів і училищ. Тут містяться методичні розробки уроків та методика організації самостійної роботи учнів.

Проблемі набуття знань старшокласниками в умовах різних способів педагогічного керування їхньою навчальною діяльністю присвячена праця В. О. Онищука «Активізація навчання старшокласників» (1978). Учений основну увагу приділив способам педагогічного керування сприйманням, усвідомленням, осмисленням учнями знань в умовах проблемного навчання. Праця написана на основі експериментальних і теоретичних досліджень.

Ідеї вченого про дидактичні засади уроку в школі знайшли своє продовження і розвиток у праці «Урок в сучасній школі» (1981), що вийшла як посібник для вчителів у Москві. На основі передового педагогічного досвіду, теоретичних та експериментальних досліджень В. О. Онищук розкрив методологічні основи уроку, конкретизував психолого-педагогічні вимоги до нього, розкрив проблеми типології, структури й методики уроку в загальноосвітній школі. Перший розділ праці присвячений теоретичним питанням процесу навчання в школі. Зокрема, розглядаються такі питання: процес навчання і його структура, мотиви навчальної діяльності учнів, функції і структура методів навчання. У другому розділі зосереджена увага на дидактичних проблемах сучасного уроку: шляхах удосконалення, типології і структурі; загальних вимогах до уроку, підготовці вчителя до уроку тощо. Структурі й методиці уроку засвоєння нових знань та уроку засвоєння навичок і вмінь присвячені відповідно третій і четвертий розділи посібника. Важливим, на наш погляд, є те, що автор розкрив психолого-педагогічні характеристики процесу засвоєння нових знань, навичок і вмінь учнями. В останньому розділі вчений сконцентрував увагу на проблемі структури й методики уроків інших типів, уроку застосування знань, навичок і вмінь, уроку узагальнення й систематизації знань, уроку перевірки, оцінки та корекції знань, навичок і вмінь; комбінованого уроку.

Під час роботи в Науково-дослідному інституті педагогіки В. О. Онищук керував науковими дослідженнями молодих науковців і підготував 12 аспірантів, які успішно захистили кандидатські дисертації. Очолював семінар наукових співробітників на тему «Марксистсько-ленінська теорія пізнання і проблеми дидактики». Підтримував зв'язки з ученими Росії, Чехословаччини, Німеччини.

Учений брав активну участь і в громадському житті. Так, багато років керував республіканською секцією дидактики Педагогічного товариства України.

Як бачимо, нелегким був трудовий і життєвий шлях В. О. Онищука. Довелося йому пройти й пережити роки голоду, війни, тоталітарного режиму. Непростим був і шлях у науку. Та, мабуть, велика сила волі, працездатність, талант, цілеспрямованість відіграли велику роль у становленні його як педагога, вченого. Підґрунтям плідної наукової діяльності Василя Онисимовича став великий практичний досвід учителя. Донька В. О. Онищука Зоя Василівна Василенко згадувала, що його робочий день розпочинався о шостій ранку. Він був надзвичайно працездатний і 90 % свого часу віддавав роботі.

За плідну науково-педагогічну діяльність Василь Онисимович неодноразово відзначався грамотами Міністерства освіти України, Педагогічного

товариства. У 1976 р. нагороджений знаком «Відмінник народної освіти», медаллю А. С. Макаренка.

В. О. Онищук був багатогранною людиною: багато читав, цікавився історією, філософією, українською і зарубіжною літературою, любив розводити квіти, працювати в саду. Разом з дружиною Вірою Іванівною (економіст за освітою) виховав двох дітей: Зою і Олега. До речі, Зоя Василівна пішла по шляху батька — закінчила педучилище, педагогічний інститут, працює вчителем і завучем початкових класів середньої школи № 87 м. Києва.

Уже важкохворим Василь Онисимович пішов на пенсію (1982), проте продовжував працювати. У 1987 р. за його редакцією побачила світ колективна праця «Дидактика современной школы», в якій висвітлюються актуальні питання дидактики: процес навчання, його принципи, суть, структура, методи, форми, засоби, позакласна та домашня робота учнів тощо. Василь Онисимович написав вступну частину (у співавторстві з В. Ф. Паламарчук), розділи «Дидактика як наука і як навчальний предмет», «Контроль навчального процесу» та окремі параграфи розділів «Процес навчання в школі», «Засоби навчання», «Форми навчання».

В. О. Онищук працював до останнього подиху життя, прагнув захистити докторську дисертацію. Але не встиг, помер від інфаркту 29 листопада 1989 р. Творчий доробок ученого використовують дидакти, викладачі вищих навчальних закладів, учителі. Останніми роками вийшли статті, присвячені педагогічній спадщині В. О. Онищука (Л. Д. Березівська, Н. В. Єфіменко).

Праці

Онищук В. О., Помагайба В. І., Татенко О. С. Про поліпшення методів у 8-й школі / За ред. В. І. Помагайби. К., 1962.

Онищук В. О. Проведення дидактичного експерименту // Рад. шк. 1960. № 5.

Онищук В. О. Різні методи на різних етапах вивчення всього матеріалу // Рад. шк. 1962. № 10.

Онищук В. О. Дидактичні умови усвідомлення учнями навчального матеріалу (V—VIII класи). К., 1964.

Онищук В. О. Вправи учнів на уроках у 5—8 класах. К., 1966.

Онищук В. О. Шлях до глибоких знань: Суть і закономірності процесу засвоєння знань. К., 1969.

Онищук В. О. Узагальнення і систематизація знань учнів (IV—VIII класи). К., 1970. ✓

Онищук В. А. Типы, структура и методика урока в школе: Пособие для учителей. К., 1976.

Онищук В. О. Активізація навчання старшокласників. К., 1978.

Онищук В. О. Функції і структура методів навчання / За ред. В. О. Онищука. К., 1979.

Онищук В. О. Організація навчання в умовах кабінетної системи. К., 1980. ✓

Онищук В. А. Урок в современной школе: Пособие для учителей. М., 1981 [співавтор Л. К. Нарочна].

Онищук В. О. Уроки природознавства в 2 і 3 класах трирічної початкової школи: Посіб. для вчителів. К., 1986.

Дидактика современной школы: Пособие для учителей / Под ред. В. А. Онищука. К., 1987.

Природознавство: Підручник для 2-х і 3-х класів трирічної початкової школи / Л. К. Нарочна, А. М. Низова, В. О. Онищук. 5-те вид. К., 1987.

Література

Алексюк А. М. Про дидактичні вправи на уроках // Рад. шк. 1967. № 6.

Соколова О. Д., Онищук В. О. Узагальнення і систематизація знань учнів // Рад. шк. 1970. № 2.

Ковальчук Г. В., Нарочна Л. К., Онищук В. О. Природознавство для 3 класу // Почат. шк. 1971. № 8.

Березівська Л. Д. Життєвий шлях та педагогічна спадщина Онищука В. О. (1919—1989) // Зміст і технології шкільної освіти: Матеріали звітної наук. конф. Ін-ту педагогіки АПН України. К., 2000.

Єфіменко Н. В. Загальні дидактичні вимоги до роботи з підручником у творчій спадщині В. О. Онищука // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя: Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту. Сер. соц-політ. Вип. 3. Т. І. Кам'янець-Поділ., 2002.

Єфіменко Н. В. Погляди В. О. Онищука на роль підручника в засвоєнні учнями знань // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. пр. К., 2003. Вип. 3.